

KÖZÖSSÉG, NEMZET, EMBERISÉG

ILLYÉS GYULA: *Hajszálgyökerek.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

A második világháború gyilkos küzdelmeiből szabaduló emberiség a nemzeti gyűlölködés pusztulásában bízott; abban, hogy ez a történelmi veszedelmeket előidéző mérgeket többet nem fogja egymás ellen uszítani a nemzeteket. Illyés Gyula is osztotta az emberiség reményeit, 1945. augusztus 20-án megjelent *Forradalmi magyarság* című írásában »a nacionalizmus utolsó, pusztulás előtti nagy görcsének« nevezte a német fasizmus örjögését. A nacionalista szenvedély azonban — úgy tetszik — azóta sem pusztult el, és a történelem sajnos inkább a nemzeti gyűlölködés sötét vízióját felrajzoló Nietzsche-nek adott igazat, mint azoknak, akik abban reménykedtek, hogy a háború szörnyű élménye és a társadalmi haladás végképp kiirtja ennek a gyűlölködésnek a fertőző gócait.

Illyés maga is érzi a történelem eme paradox alakulásának veszélyeit. »A 20. század első számú nagy meglepetése (amelyet váratlansága miatt sokáig, szinte máig nem tudott az európai szellem kellően elemezni) a nemzeti érzés hatalmas újjáéledése — írja *Visszapillantásában* az ötvenes évek vége felé. — Végzetes különbséggel. A »szent láz«, amely százötven évvel előbb kamaszbetegségként pusztította az orcákat, s a növekedés járuléka volt, most hovatovább vad ragályként pusztított.« S hogy ez a ragály mennyire foglalkoztatja, milyen gondokat okoz neki, bizonyítja az 1965-ös monsi beszéd. »Rengeteg szinten folyik nemzetközi találkozó — olvassuk. — De a népek csak nem kerülnek közelebb egymáshoz, nem, főképp lelkükben, indulataikban. A *ségregation*, az elkülönülés forróláza íme Európa szívébe is behatolt. Gondolhatják, hogy izzik a széleken«. Hiába terjedt el a szocialista gondolat, hiába növekedett (legalábbis Európában) a nemzetek gazdasági teljesítménye és életszínvonala, a nemzeti elfogultságokat, a nemzeti kérdés súlyát csak nem csökkentette az idő. »Mi — hangzik Illyés egyik nyilatkozata —, a tizenkilencedik század neveltjei, azt hittük, hogy a nemzetiségi kérdést az emberiség anyagi felszabadulása meg fogja oldani. Nem ez történt; soha izzóbbak nem voltak a nemzeti ellentétek...«

A legfájdalmasabb — Illyés és a magyar író számára —, hogy a nemzeti ellentétek, a nemzetiségi kérdés hevülései a Dunátájon sem csitulnak el. A háború után egy szellemileg-gazdaságilag egységesülő, nemzetiségi kérdést jóakarátúan megoldani igyekvő Közép-Kelet-Európában reménykedtek a haladás hívei. Valljuk be, ezt a reményt sem váltotta valóra a történelem. S nem váltotta valóra a magyarságnak a nemzetiségi problémák rendezéséhez fűzött reményeit. Illyés — megszólalván abban a vitában, amelyet Németh László kezdeményezett a magyar irodalom világirodalmi lehetőségeiről — maga is hangot adott a szomszédos népek felé tekintő, dunavölgyi lehetőségekben reménykedő elmék csalódásának. »A második világháború utáni magyar szellemi élet — írja — nemcsak a jöhiszeműen nyíló szem, hanem a kézfogást kínáló kéz, az ölelést kínáló kar mozdulatában volt. Lehetett része ennek a rajongó magatartásnak is abban, hogy tudatába ennek a szellemi életnek szinte a mai napig nem jutott el az, amit a vártak helyett valóságosan kapott: hihetetlen híreket, itt faluvezetők tönkén toporral való lefejezéséről, ott az értelmiség modern gettóba zárásáról, amott parasztok vonatszámra történő elhurcolásáról oly körülmények közt, amelyekre a hitlerizmus adott példát, dolgozott ki szörnyű módszert. Ábrázoltunk hideg napokat, pontosan megállva mindig ott, ahol azok miatt éppoly ártatlanok dermesztő heteket szenvedtek. Miközben valamiféle madáryelven sose folyt hangosabban valamiféle szellemi érintkezés a bankettre betolt mozifelvezőgép előtt, majd a vásznon az írónál sokkal tájékozottabb nézők homlokráncái előtt.«

A történelmi helyzet nem engedi tehát, hogy figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti és a nemzetiségi problémáikat. Illyés vonatkozó cikkeit az a meggyőződés hatja át, hogy nem a megoldás ünnepét üljük, hanem a köznapok sokszor nehéz és áldozatos küzdelmei közepette vagyunk. Arra akar ráébreszteni, hogy ebben a történelmi helyzetben a magyarságnak is számot kell vetnie önmagával, válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy egyáltalában nemzet-e, s meg kell találnia az utat, amelyen a maga nemzeti létét fenntarthatja. Vezető elméinek pedig állást kell foglalniuk a nemzeti érzés és a nacionalista elfogultság sokszor egymással összebonyolódott konfliktusaiban. Nem arra van szükség, hogy a magyarság is csatlakozzék ahhoz az európai kórusához, amely a sovinizmus új életre keltett jelszavait és érveit hirdeti, hanem hogy tájékozódjék, megismerje önmagát és helyzetét. Az alapoknál kell kezdeni, a kérdéseket elején.

Egyáltalán mi szükség van arra, hogy a magyarság (vagy bármelyik kisnép) fennmaradjon? — kérdik a nemzeti érzés ellenségei vagy közömbösei. Miért fontos az, hogy egy nemzeti nyelv és kultúra — amely végül is időleges érvényű történeti kategória — ortalmat kapjon s erőfeszítéseket tegyen fennmaradására? Hallottunk olyan érvelést, amely egyenesen szükségyszerűségnek tartotta, hogy a nagy nemzetek töltsék be a kis népek által elfoglalt földrajzi és történelmi helyet, hogy az elszigetelt nyelvek asszimilálódjának, a milliós-tízmilliós-húszmilliós népek egyetemesebb közegbe olvadjanak. Érdemes-e vajon e nemzetek fennmaradásáért tenni valamit?

Illyés is hallotta ezeket a kérdéseket. És minthogy a nemzetről való gondolkodást az »alapoknál« akarja kezdeni, rájuk is válaszol. Két válasz van: a problémát a magyarság és az emberiség oldaláról közelíti meg. Szerinte (és e gondolatával a marxista antropológia alapvető eszméjével azonosul) az emberi »lényeg« csakis az emberi közösségben válhat valóra, az embernek elemi igénye a kollektivitás. Egyik nyilatkozatában arról beszél, hogy ifjúságában ez a közösségigény vezette a nemzetközi avantgárd mozgalmaihoz. A réguesse-i riportban pedig arról ír, hogy a közösségben való elhelyezkedés alapvető és természetes emberi-pszichológiai igény. »Hogy valójában miért is érezzük itt mindnyájan ilyen jól magunkat? — kérdezi. — Nyilván az ős-emberi érzés távoli hatása alatt, hogy hasznos és kellemes együtt lenni. Védelmet nyújt, érzelmi kapcsolatot teremt! Minél tökéletesebb az együttélés, annál tökéletesebb az egyén. Az ember ettől a közös élettől lett egyáltalán ember. Jövője is ettől függ.« Ezt a gondolatot azután megismétli *Szakvizsgán — nacionalizmusból* című 1970-es írásában. Sőt az új tanulmánygyűjteménynek, mondhatjuk, alapvető vállalkozása az a vizsgálat, amelynek során Illyés a »közösségi érzés hajszálygökerei« után kutat. A nemzeti érzés éppen ebből a közösségi érzésből következik; a nemzeti nyelv, kultúra és történelem határozza meg az emberi közösségnek ezt a típusát.

És ahogy a nemzeti érzés az ember természetes és elemi igénye (és joga) lehet, az emberiség érdeke is a nemzetek létezését és fennmaradását kívánja. A nemzet, igaz, történelmi kategória, a társadalom fejlődése hozta létre, s mint történelmi képződmény nem tekinthető öröknek. Fennmaradása azonban még hosszú távon időszerű. Az emberiséget különböző változatokban valósult meg a történelem folyamán: kultúrákat, civilizációkat, fajtákat és nemzeteket hozott létre. S talán nem vagyunk túl merészek, ha arra gondolunk, hogy az emberiséget szegényítené ennek a változatos gazdagságnak a szűkítése, visszavétele. A fantasztikus irodalom »ellenutópiái«, amelyek az emberiség jövőjétől szokták elriasztani a mai olvasót, mindig uniformizált emberiséget mutatnak be nekünk: azonos nyelvet, azonos életformát, azonos gondolatokat. E víziókat szemlélve gondolhatunk arra igazán, hogy a humánus és a szabadság zálogát valójában a változatok, a változatok szabad érvényesülése jelentheti.

Midőn tehát Illyés a magyarság fennmaradása mellett érvel, az emberiség érdekeit is képviseli (akárcsak azok, akik az amerikai indiánok, a kurdok, az albánok, az örmények vagy a szlovákok nemzeti fennmaradása mellett gyűjtenek érveket). Miként egykor Széchenyi István, ő is az emberiségnek akar megmenteni és adni egy nemzetet, s ezért azt vallja, hogy a »magyar«-nak nem az »internacionalista« az antinómiája, hanem a »rossz

magyar«. A magyarság így lesz az emberség lehetősége és terepe. »Bizonyos vagyok abban — mondja —, hogy a magyar népnek ügyét szolgálva, az emberiségnek soron levő... célját szorgalmazzuk.« A rádiónak adott nyilatkozatában pedig arról beszél, hogy éppen az emberi haladás kötelezi a magyar írórt arra, hogy saját nemzetét szolgálva mozdítsa elő az emberiség ügyét.

Azt persze Illyés is tudja, hogy ez a szolgálat elég nehéz, hiszen a magyarság nemzeti öntudata — és ezért fennmaradásának ügye — fél évszázad óta válságban van. Nemcsak mi mondjuk, hogy a huszadik század magyarságának az elemi létet érintő kérdésekre kell választ adnia. Történelmi sorsa úgy alakult, hogy midőn az európai népek kivívták nemzeti egységüket, ő elveszítette, és legfeljebb az örményekével vagy a szidokéval összehasonlítható diaszpórára kényszerült. Demográfiai mutatói (a születések arányától az öngyilkosságok számáig) Európában a legkedvezőtlenebbek, nemzeti tudata a sovinizmus és a sivár közömbösség között ingadozik. Ha lehet hinni Durkheim szociológiájában, a közösségi tudat és szolidaritás, a történelmi kohézió igen rossz állapotúra vullanak a demográfiai statisztikák.

Illyés is meghallotta ezeket a történelmi tényeket és statisztikai táblázatoknak a figyelmeztető szavát. S azt is tudja, azt is kijelenti (több alkalommal is), hogy nem a szocialista társadalmi rend a felelős ezért az állapotokért, hiszen ez a rend egy fél évszázados, vagy még régebbi helyzetet örökölt. S nem egy intézkedést hozott az orvoslás érdekében is. Az orvoslás azonban nem könnyű dolog, a nemzeti fennmaradás grafikonja szorongató látványt mutat, és a *Hajszálgökök*ek írója egy »durkhemista« szociológus érverésével mutat rá a közösségi tudat és a népesedési mutatók összefüggéseire. »Egy nemzet szellemi atmoszférája — olvassuk — ... kihat az egyének viselkedésére. S azon át el a társadalmi, a gazdasági jelenségekig. Még azokig a számszlopokig is, amelyek a halálozások és a születések, válások és kivándorlások higanyfonálszerű le-föl szállását mutatják, nem kis részben ez működteti, a közérzetnek ez a minősége, ez a tartalmi állapota. Hatással van természetesen a termelékenységre is. Láttam grafikai kimutatást: befolyásolja a közlekedési balesetek számát is. A diákok előmenetelét. A színházak látogatottságát. Így nyilván még a színészek és szerzők alkotóképességét is.« Ezért járja át idegzetét az a szorongás, amely a magyarság nemzetté válása — a 18. század vége óta — mintegy állandó szólama, féleme szellemi életünknek. Amely sorra ott hat Csokonai, Kölcsey, Széchenyi, Vörösmarty, Arany és Ady tudatában és műveiben. Íróink az emberiséghez és a történelemhez fellebbeztek, szemben a pusztulás látomásaival. Illyés a modern ember realizmusával tudja, hogy ez a fellebbezés nem sokat ér, hogy a nemzeti fennmaradás joga vajmi gyenge erőt jelent a tények kényszere ellen, s egy nép igazsága nem szokta megbillenteni a történelem sokszor kegyetlen mérlegét. »A múlt század humanizmusa — fejtegeti Illyés — ellustította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden igaz ügy diadalmaszkodik, hogy: nem készültünk föl eléggé a védelmükre. Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz a pusztula létezésénél fogva, hogy utolsó szálig ki lehet irtani igaz ügyért küzdő népeket, országokat; hogy egükre az Ertelem nem megy föl magaerejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éberséggel.« Ez a gondolat és ez a szorongás kapott hangot történelmi tragédiájának: a *Tisztáknak* színpadán.

Keserű figyelmeztetések ezek, mégsem remény nélkül valók. Kölcsey vagy Vörösmarty, Széchenyi vagy Ady iz azért rajzolták a nemzet elé a pusztulás lehetőségét, mert észrevették a remény sugarát, mert úgy gondolták, van értelme a küzdelemnek, és van esélye a pusztulással szembe forduló vállalkozásnak. Illyés is reménykedik, ő is inkább meggyötörtnek, mintsem hanyatlónak látja a magyarságot (s ezzel az állásfoglalással cáfolja azokat, akik a nemzeti pesszimizmus profétájának szokták ábrázolni őt). Herder klasszikus jóslatával vitatkozik. »Ha könnyebbik oldalról nézzük — érvel —, akkor úgy lehetne ábrázolni, hogy van egy pusztuló nép, és annak vannak profétái, akik az utolsó pillanatig jajonganak. Nem így áll a hely-

zet. A magyarság nem pusztuló és nem halálba menő nép, hanem olyan történelmi szenvedésektől meggyőztört nép, amelyek képtelen volt eddig betölteni mindazt, amire igénye volt. Mi itt állunk egy teljesen európai nivóju irodalommal, egy teljesen európai humanista szemlélettel, s ezt nem tudjuk megvalósítani, mert majdnem köznapi, kínos dolgok megoldásával kell foglalkoznunk.« Vagyis a rossz nemzeti közérzet oka nem a nép »biológiai« avagy »lelki« alkatában rejlik, hanem fél évszázados — egy évszázados történelmi körülményeiben.

A pesszimizmus mindig lemondással jár, Illyés viszont éppen a küzdelem és a munka erkölcsét hirdeti. Ezzel az erkölccsel határozza meg azt is, hogy ki tartozik a nemzethez, hogy »ki a magyar?«. »Nemzetemhez — bármely végzet adta közösséghez — azzal óhajtok tartozni, hogy vállalom — mondja. — Valósággal vállalni kényszerülök. Mégpedig minél sanyaróbb helyzetben van, minél kevesebb jóban tud részletetni, annál inkább.« A nemzethez tartozás eme etikai kritériumának megfogalmazása azért fontos, mert az egykori népi mozgalom történelem-filozófiájának legjobb hagyományait követi, azokat, amelyeket a legnagyobb hangsúllyal éppen maga Illyés fogalmazott meg például a *Magyarok* cikkeiben. Az Illyés (vagy Németh László vagy Veres Péter) által képviselt történelemszemléletet gyakran vádolják meg ellenfelei nacionalizmussal, sőt »fajelmélettel«. Könnyű győzelemmel jár ez a vád: a támadó elképzel magának egy gőzösfejű fajvédő narodnyikot, akin aztán játékos eleganciával elverheti a port, s közben saját képzeletének fantomalakját a népi mozgalom egykori vezetőivel próbálja azonosítani. Illyés etikai nemzetértelmezése ezekre a kísérletekre is felel.

A nemzeti közösség és sors vállalásával együtt azonban azt is meg kell világítani, hogy valaki mit ért »nemzeti«-n (és mit »nacionalistá«-n). Illyés egész életművéből kiolvasható az a törekvés, amely tisztázni kívánja ezeket a fogalmakat. Kritikusai azonban újabbán főként egy tömör és szellemes meghatározását veszik körül kételkedő kérdőjelekkel. »Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért« — hangzik ez a meghatározás. Egy jelgeszerű definíció mindig támadható, sohasem lehet annyira pontos, mint egy értekezés. Ennek a definíciónak feltétlen érdeme viszont, hogy jogi és így társadalmi közegben világítja meg a nemzeti és a nacionalista álláspont s magatartás alapvető antinómiáját.

Ennek az antinómiának a tudata és a definíciónak részletesebb kifejtése azonban eddig is benne rejtett Illyés publicisztikájában vagy irodalmi műveiben. S benne rejlik a *Hajszálgökök* írásaiban is. A pontosabb kifejtés kívánja meg, hogy Illyés véleményt nyilvánítson olyan, a nemzeti érzést érintő kérdések ügyében, mint a nacionalizmus, a nemzeti közömbösség és a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek helyzete.

Aki Illyés régebbi írásait ismeri (például *Szellemi fajkutatás* című 1938-as tanulmányára gondolok), könnyen belátja, hogy a *Hajszálgökök* írója a nacionalista konjunktúra idején is a nacionalizmus ellenfele volt. Ellenfele ma is. A nacionalizmus bírálata során azonban Illyés mindig lényegesnek tartotta, hogy a magyar népet elválassza az uralkodó osztályok hamis ideológiájától és történelmi bűneitől. Nyilván nem a magyar parasztot kell felelőssé tenni a dualizmus vétkes nemzetiségi politikájáért, mint ahogy az erdélyi román paraszt sem felelős a Bratianu- vagy Maniu- kormány kisebbségellenes rendelkezéséért. Illyés éppen az osztályálláspontot érvényesíti, midőn a nép és az uralkodó rétegek megkülönböztetésének szükségességére figyelmeztet. »Avult tankönyvekben található még az a módszer, amely a népek történelmét a királyok cselekedeteivé szimplifikálja, olyannyira, hogy még magát az időt is azok uralkodási ideje szerint tagolja. A szemlélet, melyet e szindarab elutasít, ezt a maradi irányt követte: az uralkodó réteget azonosította a néppel; az előbbi bűneiért az utóbbi is el-elmarasztalta, máig károsan ható következményekkel« — írja a *Malom a Sédén* bemutatója elé. Ezért tiltakozik az ellen a közkeletű vád ellen is, amely a magyarságot a fasiszom első hívének és utolsó csatlósának szeretné beállítani. (Csak zárójelben jegyzem meg, hozzátéve Illyés érveléséhez, hogy a fasiszta szlovák és horvát kormány vagy az osztrák náci vezetők még a magyar fasisztáknál is tovább szolgálták Hitlert, ami persze semmivel sem kisebbíti Szalasiék bűneit, csak éppen nem igazolja az »utolsó csatlós«-vá-

dakat. Igaz, erre lehetne azt mondani, hogy Tiso és Pavelić a náci krea-túrái, quislingjei voltak, de hát nem volt-e az Szálasi, sőt már Sztójay Döme is?)

A magyarságot ért vádák mellett Illyés a nemzeti közömbösséggel is vitába száll. Ezt a közömbösséget általában »deheroizálásnak« vagy »deromantizálásnak« szokták nevezni, holott nem realiztikus történelem-szemléletről van itt szó, hanem közönyről, cinizmusról vagy egyszerűen a magyar kultúra megvetéséről, hamis világpolgári önérzetről. A »deheroizálásra«, »deromantizálásra« az egészséges nemzeti tudatnak és szüksége van, napjaink »önostorozói« sokszor azonban oly hévvel kutatják a nemzeti bü-nöket és mulasztásokat, hogy gesztusuk már-már nem is ön-ostorozás. Illyés ellenük beszél. »Ártalmas az üres büszkélkedhetnék — mondja. — De épp-oly ártalmas, ha — nem kis részben annak ellenhatására, annak lelki meg-felelőjeképp — már-már buzgalmat abba vetünk, hogy népünkéről elsődle-gesen a rosszat, a kedvezőtlent »tudatosítsuk«: az árnyoldalt tegyük köz-tudattá. Ott is sietve — még a stílus megfésülésére, az elpiszkosodott tények letörlésére se hagyva időt —, ahol az óvatosság elmulasztása közveszély. Népünk nevében jelentkezünk kéretlenül önkritikára, s végezzük azt úgy, mint némelyek a hirhedt régieket: könnyedén. Elöl járunk, nemegyszer feszélyezettséget okozva, oly bűnök vállalásában, melyeket nagyon is kell vállalni, de minden népnek együtt, mégpedig előzmény s következmény közé helyezve, mert hisz enélkül csak egyre szárad, sötét nemzeti tulaj-donul. Félreértve, hogy söpörjön ki-ki a maga ajtaja előtt, a más kapukból repülő szemetet sem hajtjuk el a magunké elől. És félreértve épp szellemi életünk egy sajátos örökségét.« És azt is tudja, hogy a bűnök felfedezésére vagy konstruálására fordított igyekezet éppen azt lobbanthatja időlegesen lángra, amit saját programja szerint nyesegetni és pusztítani akar. »Érzel-meknek és fogalmaknak — olvassuk — alig lehet csüggesztőbb zűrzavara, mint amelynek folyományaként valaki azt hiszi: a népek összebékülését szolgálja, ha a sovinizmust leküzdendő, a maga népéről ami gyalázó csak az indulat fütötte fejébe villan, azt a tényt ellenőrzése és a következmény mérlegelése nélkül sikoltozni kezdi. Nem a népek ügyét segíti elő, hanem legfeljebb egy másik nép sovinizmusát s annak visszahatásaként pedig épp azt, amit ő maga elfojtani akart: a saját népének a sovinizmusát; vagyis a népek még izzóbb testvérharcát.« Ez a felelőtlen pedagógia, amit Illyés most megbélyegez, maga is hozzájárult a nemzeti közömbösséghez, a közös-gi érzés zavaraihoz.

S végül a nemzeti tennivalók, a közösségi érzés orvoslásának célki-tűzései közé sorolja Illyés Gyula a kisebbségi magyarság iránt érzett figyel-met és felelősséget is. Idézteti *Forradalmi magyarság* című írásában már a felszabadulás évében kritikával illette azt a magatartást, amely figyelmen kívül hagyja a magyarság széttagoltságából eredő történelmi realitásokat. »Van magatartás Magyarországon — írja —, amely beteges szemérmességgel félrenéz egy-két tény elől, amely szinte jó modor elleni vétségnek véli csak a gondolatot is például arról, hogy a határokon túl változatlanul több mil-liónyi magyar nemzetiségű él.« Ez a szemérmesség sajnos hosszú időn át általánossá lett, s azok, akik — egyébként teljes joggal — felháborodtak azon, hogy az iraki kurdok, a spanyolországi baszkok és a malájföldi kínaiak nem gyakorolhatják nemzeti és nyelvi jogaikat, óvatosan hallgattak a ma-gyar kisebbségek helyzetéről érkező egynémely hír nyomán. Nos, Illyés értelmetlennek és felelőtlennek tartja ezt a hallgatást. Szerinte a nemzeti-ségek — köztük a magyar nemzetiségek — sorsát és helyzetét az egyetemes humanizmus és az emberi jogok mérlegén kell mérni. Vagyis a társadalmi haladás, a szocializmus márcáival. »Hogy ember ne zsákmányolhasson ki embert pusztán a társadalmi hatalmánál fogva — fejtí ki ezt az elgondo-lást —: ennek megvannak a gyógymódjai; mindaz, amit a szocializmus ki-dolgozott. S ha emberek azért zsákmányolnak ki s nyomorítanak meg em-bereket, megtehető mintegy az osztályhelyzetük okozta szenvedést, mert az utóbbiak az arcszínük, a vallásuk, az anyanyelvük folytán is kedvezőt-lenebb állapotúak? Nem kétséges, hogy ennek kérdése és megoldásra sar-kalló föladata is társadalmi; szociális. Sőt: szocialista. Milliókkal és milliók-kal mérhetőek azok a dolgozó tömegek, melyeknek tagjai egy életen át azért

keresnek az átlagnál is kevesebbet, azért nem élhetnek meghitt környezetükben, gyermekeiket azért nem nevelhetik kívánságuk szerint, hivatalokban s a törvény előtt azért szenvednek hátrányt, sőt megaláztatást, mert besorolhatók a fenti osztályozás valamelyikébe, s ezért valamiféle hatalom külön is elnyomja őket, visszaél a védtelenségükkel. Aki tehát e kiáltó gazdasági tények közepette a nemzeti — szűkebben a nemzetiségi — kérdést akár holmi grammatikus szóviadalnak, akár veszélyes, de üres demagógiának nézi, és a rossz iskolamesterek, a romantikába ragadt írók, a hordószónokok, no meg a neves góllövők sajátos területére tolná át: ugyancsak elmaradt a korától. Elmaradt különösképpen annak számbavételétől, hogy milyen riasztó mértékben harapóznak és fajulnak el ezek a tünetek, már nemcsak a tengereken túl.»

A kisebbségi kérdés tehát — Illyés szerint is — a társadalmi, a szociális problémák közéjébe vág. Ő is azt tartja — miként előtte a szocialista gondolat klasszikusai —, hogy az új társadalom egyik nagy vizsgálója éppen a nemzetiségi kérdés megoldása lehet. A nemzetit és az emberit ebben az összefüggésben is egymás kölcsönösségében képzelel el és határozza meg. A magyarság és az emberiség Illyés eszmei szótárában a legszorosabban összefüggőnek, egymást feltételezik. A két fogalom — a két eszme — csak együttesen képviselhető, s bármelyiket csak az képviselheti hitelesen, aki a másikat is a magáénak vallja és a sajátjaként hirdeti.

Pomogáts Béla

A KIS ZELIĆ HALALUGRÁSA

PETKOVICS KÁLMÁN: *A tizennyolc nyárfa.*

Életjel Miniatűrök 13. Szabadka, 1970.

1919—1920-ban két folyamat jellemezte Vajdaság eseménydús történetét. Az egyik a forradalmi munkásmozgalomban és az ellene irányított erőszakos fehérterrorban jelentkezett, a másik viszont abban a nemzetköziségben, amely nem ismerte az akciók nemzeti síkú szétforgácsolódását, a határokat sem ismerve el korlátai gyanánt, és nem csupán a hazai területen eredményezett szerb—magyar—szlovák—német együttműködést, de kiterjesztette a harc színterét a határokon túlra is, mindenüvé, ahol be lehetett kapcsolódni egy-egy forradalmi megmozdulásba. A Magyar Tanácsköztársaság politikai és fegyveres harcaiban (1919) körülbelül 6—8000 jugoszláv forradalmár vett

részt s ezek java része éppen Vajdaságból indult: ott volt köztük Laza Vukičević (Nikola Ilić) Mošorinski, Mirković, Klaić, sőt Filip Filipović is ugyanúgy, mint a magyar Andorka, Udvardi, Hermál, Kovács, Benkő, vagy Bonyhádi is.

Ez a forradalmi proletár együttműködés erős hatással volt a polgárságra is: közöttük persze ugyanúgy akadtak haladó szellemű és reakciós politikusok is, akik a magyar—szerb forradalmi proletáriátus ellenében a szerb—magyar ellenforradalmi fehérterror közös harcára esküdtek, ezzel is igyekezve a kommunisták tekintélyét és népszerűségét lerontani a tömegek szemében, hogy rájuk fogták: tulajdonképpen nem is a szocializmus a cél-